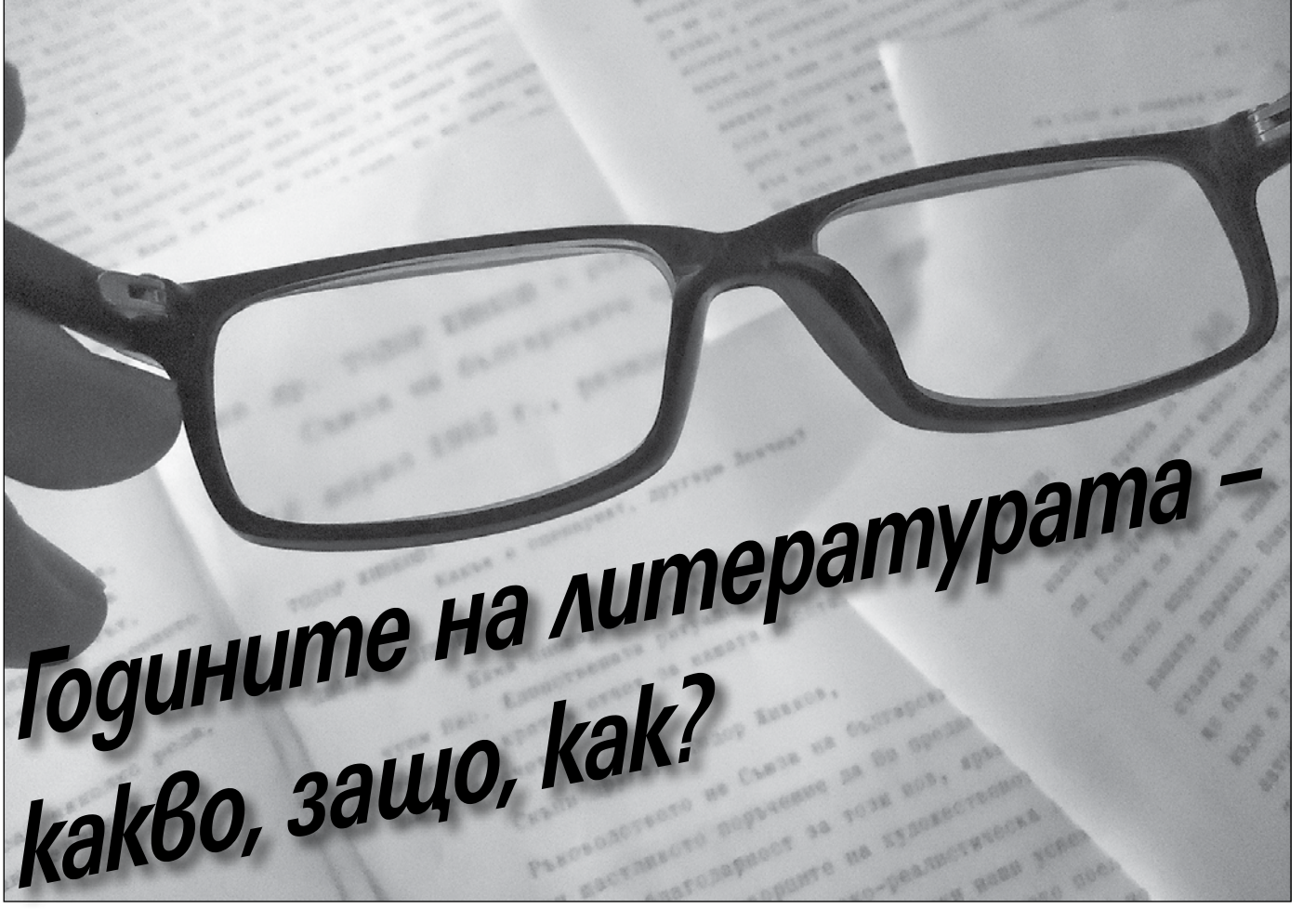

Годините на литературата – какво, защо, как?

През октомври се навършиха 20 години от началото на литературноисторическия проект „Годините на литературата", разработен и осъществен от департамент „Нова българистика" на НБУ. За това време в неговите рамки се проведоха девет научни форума за девет литературни години (1956, 1907, 1968, 1989, 1910, 1925, 1962, 1946, 1965), издадени – осем сборника, няколко авторски книги, юбилейни вестници и тематични блокове с материали в „Литературен вестник". На следващите страници публикуваме варианти на изказвания и текстове, представени за първи път през 2013 г. на кръглата маса „Годините на литературата – глобални основания и национални характеристики", организирана от департамент „Нова българистика" на НБУ и проведена на Сцена-клуб „Максим" в Театър „Българска армия". Тук те стигат за първи път до читателите, а ще бъдат поместени в цялост в сложения под печат сборник „Годините на литературата – модел, проект, практики", издание на Нов български университет – книга втора в поредицата „Нова българистика".

Да разкажем *годината*

Михаил Неделчев

Преди всичко искам да кажа, че самата идея за тази кръгла маса[1] се роди в един диспут, който имахме в департамент „Нова българистика" във връзка с изразените от Йордан Ефтимов съмнения за това дали проектът „Годините на литературата" има научна стойност, дали работим задълбочено по него, дали добре избираме съответните години и т.н. Диспутът всъщност неколкократно беше подхващан и прекъсван. Така се оформи идеята ние да проблематизираме този проект, да го подложим на публична дискусия, включително с участието на колеги от други университети. Може би е хубаво да оформим нашите представи за това доколко този проект е успешен и какво още трябва да се направи, какви *години на литературата* ние трябва още да обговорим, да изследваме, да разкажем.
Първо да кажа, че този проект неслучайно се яви точно в годините след 2001–2002, защото беше повлиян от едно общо умонастроение, което се докосваше до митологични нагласи. Става дума за краевековните утопии, които между двата века бяха обхванали цялото човечество. Това беше краят на века, краят на хилядолетието, началото на новото хилядолетие и пр. Вчера, когато подреждах част от моя архив, намерих си една папка, доста стара, отпреди 20 години, която се оказа, че съм нарекъл „Литературната 1901 година". Това е мой проект, който не съм реализирал, но доста добре съм оформил, включително съм си направил библиография и малка хроника на 1901-ва. Това обаче не е моделът на „Годините на литературата". Идеята ми е била да разкажа за 1901 година като първа година на XX век, повлиян от споменатите краевековни настроения. В книгата ми „Размишления по българските работи" първият блок се нарича „Краевековно", свързан точно с опита ми да уловя тези колективни усещания за някакъв край и за някакво ново начало.
Но 1907 година е друга тема. Тя действително е година, за която ние дълго време сме размишлявали, включително с *четворката от „Литературен вестник"*. Тези следи личат и във вестника „1907"[2], разменяли сме си послания, водили сме разговори.

Нека си припомним как избирахме съответните *години на литературата*. Извършвахме бърз съвместен опит да координираме интуициите си, да си спомним какво се е случило през съответната година в стремежа да си докажем един на друг *коя година е година на литературата*. Искам да обърна внимание, че Пламен Дойнов много уместно посочва разликата между нашия проект и проекта на Клео Протохристова. Тя говори за *литературни години*, ние – за *години на литературата*. И това не е просто различен словоред. Нейният проект всъщност по-скоро се съсредоточава върху три–четири съседни години, които съставят времева полоса, в която има сгъстявания, явявания на важни, значителни творби и явления в западноевропейската литература. Освен нейният изворен текст, който за нас беше толкова ценен[3], има и друг текст – „Визуални емблеми и литературни години", който се занимава с нещо, което аз наричам *малки тематични култури*. Едната е културата на плажа, другата – културата на очилата. Прекрасен текст, който показва смислосгъстявания по отношение на някакви елементи, първоначално сякаш малозначителни, взети от бита, от широката социална действителност, но които се превръщат във важни знаци, намерили своето място в литературата, в изкуството и културата.
Нашият проект действително е различен. Ние подхождаме към годината ортодоксално, търсим нейното начало и нейната завършеност. Разбира се, както се вижда от нашите разработки, някои от годините не завършват точно на 31 декември. Така е и със знаменитата 1907 година. Тя завършва всъщност в началото на следващата година с възстановяването на автономията на университета и със създаването на новото правителство. Но това разминаване с календара установяваме за почти всички години.
Основното, което се стремим да правим, е *да разкажем годината*. Защото ние търсим години, в които има не само съсредоточаване на много литературни явления, но нас

[1] Изказване на кръглата маса „Годините на литературата – глобални основания и национални характеристики", организирана от департамент „Нова българистика" на НБУ и проведена на Сцена-клуб „Максим" в Театър „Българска армия" – София, 3 юни 2013 г.

[2] Вж. *1907*. Юбилеен вестник. Брой единствен. 11.05.2007. (Бел. ред.)

[3] Вж. Протохристова, Клео. *Литературна история и литературни години* – В: Протохристова, Клео. *Западноевропейска литература. Съпоставителни наблюдения, тезиси, идеи*. Летера. Пловдив. 2003, с. 293–306. (Бел. ред.)

на стр. 11

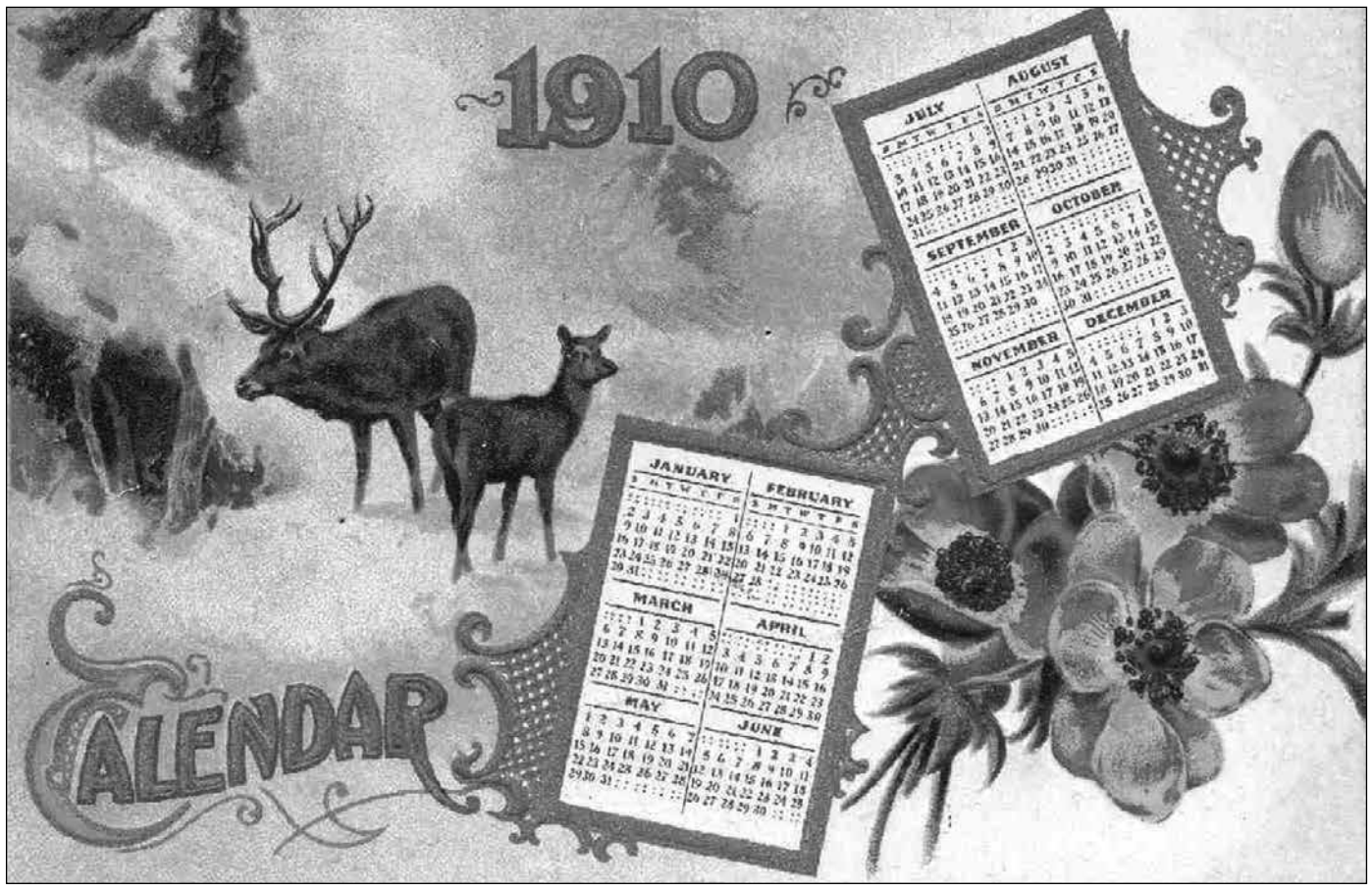

Да разкажем *годината*

от стр. 9

ни интересува някакъв единен сюжет на годината, който е относително завършен. И това е един от критериите да изберем съответната *година на литературата*. Ние се опитваме да правим не само синхронни срезове в рамките на съответната година, но и предлагаме диахронен разказ, който обхваща годината като цяло.

Разбира се, оказва се, че не всички години излъчват такъв разказ, т.е. не всички имат такъв единен сюжет. Ясно е, че 1925 година го притежава. Ясно е, че и годината 1962-ра предполага свой сюжет. Впрочем отначало имахме съмнение относно валидността на тази година като *година на литературата*, но впоследствие тя се оказа много точно избрана. Освен това в редица моменти тези сюжети изглеждат по-скоро политически. Дори самата 1907 година, която за нас е толкова важна, по-скоро се оказа, че е година в много голяма степен политическа. Но там има един скрит план. Оказва се, че общополитическият сюжет е наложен от интелигентите, и то от хуманитарните интелигенти, т.е. не политиците, политическото и политиката извършват натиск върху литературата и културата, а по-скоро културата налага своя дневен ред на голямата политика. Затова годината е абсолютно уникална. Тя няма аналог в цялата история на България, а бих казал и в много други национални истории. Може би донякъде процесът Драйфус във Франция напомня за подобна ситуация, или пък някои от конфликтите, които предизвиква Лев Толстой в Русия... Но това са изключения.

Ясно е, че 1968-а е в много голяма степен политическа година, че 1989-а – също. Неслучайно съм нарекъл моя текст за 1989-а „Годината, в която литературата се превърна в политика“. Тоест годините не са еднакви, но подходът ни към всяка от тях е един и същ. Първо, извършваме синхронни срезове, и второ, избираме години, около които можем да конструираме цялостен сюжет, който по някакъв начин създава интегритет на съответната година и оформя общи контексти. Затова Пламен Дойнов употребява понятието „интерконтекстуален прочит“. Още повече че на нашите конференции каним и колеги историци, социолози, изкуствоведи, които допринасят за изграждането на контекста на съответната година в плана на техните занимания в тясната им специалност.

Имаме ли пропуснати години? Добре ли подбрахме всички тези *години на литературата*? Мисля, че нямаме провал. Аз имам един личен провал, веднага ще си го призная – абсолютно несполучливият ми текст за 1956-а[4]. Не знам защо някак си не съм застанал на фокус, за да проуча тази година. Това беше първата ни конференция по този проект, но това не ме оправдава. В сборника от форума по-добър е другият ми текст, който действително извежда от забравата абсолютно пренебрегната книга – „Ние, първите граждани“ на Кирил Захариев[5]. Книга, която, разбира се, нямаме никакъв шанс днес да наложим за прочит – на колегиалната общност, а камо ли на широката публика. Никой никога няма да прочете нито Кирил Захариев, нито Вен Тин, за съжаление. Това го казвам независимо от всички реконструкции, които извършвам. Впрочем Клео Протохристова използва на две-три места думата „реконструкция“, макар и не точно в смисъла, в който аз я употребявам в моята книга „Литературноисторическата реконструкция“ (2011). Там съм включил и статията си, реконструираща 1907 година. Убеден съм, че голяма част от текстовете, които написахме за нашите конференции и включихме в нашите сборници, са литературноисторически реконструкции. Не просто реконструкции в чисто херменевтичен смисъл, защото в херменевтиката има поне 10 различни разбирания на това що е реконструкция. Литературноисторическата реконструкция е от съвсем друг тип. Тя е подчинена на литературноисторическите парадигми. И нейният смисъл е в това да наложи нещо, което литературната история не е успяла да направи.

В този смисъл аз мисля нашия проект чрез сложната динамика на съотнасянето на литературнокритическото и литературноисторическото. И припомням:

операции и процедури на литературноисторическото са литературноисторическото утвърждаване,
литературноисторическият сюжет,
литературноисторическият разказ, вече
като готов продукт, отпък – големият
литературноисторически наратив, а като алтернатива – литературноисторическата реконструкция. А критическото, което се мисли като предхождащо и първично, съдържа литературнокритическия избор, литературнокритическото оценяване, литературнокритическото предложение, които обикновено предшестват останалите процеси.

Защо споменавам тези термини, които постулирам в „Литературноисторическата реконструкция“? Защото съм убеден, че пространните проучвания и цялостните реконструкции, които се опитваме да правим на съответните литературни години, ни дават възможност точно, на терен, в ход да видим как стават литературноисторическите случвания и да установим кога едно литературнокритическо предложение има шанс да се превърне в литературноисторическо утвърждаване. Тези особени вглеждания ни дават възможност да проследим сложната динамика на съотнасянето на критическото и историческото и да видим кога върху конкретния терен на литературата някакво явление, някаква творба израства в литературноисторическо явление.

Тук искам да добавя и още една разлика между заниманията на проф. Клео Протохристова и конкретно моите. Тя няколко пъти твърди, че заниманията с литературните години отместват погледа от фигурата на писателя. И преди всичко това означава съсредоточаване на вниманието върху творбата. Аз не мисля така. Мисля, че няма разлика между двата фокуса на интерес. Ето примери. В духа на моите персоналистични занимания не ми е пречело нито за момент, когато се занимавам и с 1907-а, и с 1910-а, и с 1925-а година, да проследявам особените форми на опубличностяване на фигурите на съответните писатели. През 1910-а например аз проследявам финалния трагически сюжет на любовта между Яворов и Мина. Документално точно и съвсем ясно следвам хронологията на 1910 година до времето на написването на философско-поетическия дневник на Яворов. И именно това съсредоточаване ми даде възможност да открия, че стихотворение, което е пренебрегвано и не му е обръщано особено внимание – „Невинност свята – орхидея...“ – е ритуален отказ на Яворов от поезията. Тоест отпък нататък чрез него той все едно заявява, че повече няма да пише стихотворения, и както знаем, после не е написал нито един стих. Това е ритуален отказ, който се е състоял в контекст, предопределен е от трагизма на тази година. Без проследяването на единния сюжет аз нямаше да достигна до този извод.

По същия начин стоят нещата с 1925 година. Разбира се, в нея се случват най-различни събития. Знаем, че това е втората (след 1910-а) голяма антологийна година, но същевременно това отново е персоналистична година. Ще дам два примера. Единият е сборникът „Пет години“, който опубличностява *групово* лицата на новите писатели. Този сборник е значещ, важен. Той е и антология, и сборник, и много неща. И същевременно това е годината на затрупаните в катедралата генерали, просто политиката е затрупана. Това е и годината на убитите поети. Убийствата на левите поети е огромно, значещо събитие за цялата литература по-нататък, защото от този момент литературата се разцепва на *лява* и на *друга литература*. Лявата литература все повече не може да конвергира с останалата литература, живее все по-самостоятелно, вгледана във *Великото пролетарско отечество*. И това е значещо за начина, по който функционира за цялата българска литература, чието начало е в груповия персоналистичен акт на 1925-а – едно антилитературно събитие.

Нека обаче да кажем, че има години, които са *години на литературата*, но по същество представляват антилитературни години. Те също са предмет на нашето проучване. В някакъв смисъл 1989-а е такава година. Тя е антилитературна. Година, в която писателите загърбиха литературата по много причини. Мисля, че двата проекта – този, който така прекрасно разгръща проф. Протохристова, и нашият проект – имат разлики помежду си, макар че се подпомагат и си въздействат един на друг. Накрая ще кажа, че съществуват няколко важни елемента при работата върху проекта „Годините на литературата“. Единият е свързан с питането как се съотнасят традиционните годишни литературни прегледи от съответната епоха към съвременните проучвания на *годините на литературата*. Нека припомня, че правенето на литературни прегледи има голяма традиция в българската литература. Като започнем от Алберт Гечев и преди това Вен Тин от началото на XX век, чак до Йордан Ефтимов, който правеше годишни литературни прегледи за сп. „Демократически преглед“ през 90-те години. Как се съотнасят? Как старото списание работи за тези реконструкции? Какво правиш с годишнината на едно списание? Имаш ли нужда от други неща, или тези са ти достатъчни? Всеки случай е различен. Има стари списания, и то добри, които изобщо не могат да ти помогнат, докато има други, които покриват около 70% от събитията и процесите – т.е. вътре я имаш почти цялата година. Това е особено валидно за *интердисциплинарните* списания – като „Демократически преглед“ или „Българска сбирка“, които в голяма степен съдържат *годината на литературата*, както е според нашия проект, в интерконтекстуален план. Разбира се, и работата със старите вестници е също много важна. Вестникът е този, който ни дава възможност да реконструираме в подробности хронологията на годината и да видим как се явяват съответните литературни факти, съотнесени към политическите и общосоциалните събития. Няма как да пропуснем и архивите – там също *я има годината*. И да обърна внимание, че истинският историк *не се рови в архивите*, а веднага намира онова, което му трябва. Тук трябва да се добавят и синхронните библиографии, които ние ползваме или сами ги съставяме, допълнени от годишни хронологии и пр. Убеден съм, че всички ние се обогатихме изключително много в работата по този проект, а формулата му „конференция плюс сборник“ е много добре съобразена с логиката на типа изследване на *година на литературата*.

И последно, какво да правим с другите години? Как да постъпим с 1901 година? Много неща могат да се кажат за нея. Какво да правим с 1927-а, макар че тя е само на две години след 1925-а, за която вече направихме проучвания? Но пък 1927-а – това е най-малкото годината, в която се появяват „Вечната и святата“, „Старопланински легенди“, умира Боян Пенев... И, разбира се, най-сложното – как да опишем 1944, 1945, 1946, 1947-а? Макар че това са антилитературни времена или по-скоро времена на голямо напрежение, защото пък се раждат и много литературни текстове, те стоят незаобиколими. В случая може би подходът на проф. Клео Протохристова е по-подходящ. Може би тези четири години трябва да прочетем като сноп, отколкото да изберем една-единствена година. Но е безспорно, че без тези години проектът остава незавършен. И нещо, на което много настоявам – една съвсем различна година: 1939-а. Това е годината, в която Европа, *старата Европа* приключва, или както казва Цвайг – остава „Светът от вчера“. Това е годината, включително и в българската литература, която по интересен начин се изживява като крах на *стара Европа*, на българската буржоазност и на прочее светове, с едно силно предусещане за край.

2013 г.

---

[4] Вж. Неделчев, Михаил. *Моят поглед към 1956 година* – В: *1956*. Съст. П. Дойнов. Нов български университет. С., 2007. (Бел. ред.)

[5] Вж. Неделчев, Михаил. *„Ние, първите граждани“ – една непрочетена книга* – В: Пак там. (Бел. ред.)